

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/9/31-35>

Zemfira Abbasova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0001-2673-8634>
zema.abbasova.aliyeva@mail.ru

Ərəb, Fars və Türk dillərində simvolların integrasiyası və lingvokulturoloji xüsusiyyətləri

Xülasə

Tədqiqat işində ərəb dilində formalaşmış leksik, mədəni və rəmzi elementlərin (simvolların) digər dillərə necə integrasiya olunduğunu nəzəri-metodoloji və tarixi prizmalardan təhlil edir. Məqsəd – simvol anlayışının semiotik və lingvistik çərçivəsini tətbiq edərək müxtəlif integrasiya mexanizmlərini (leksik alınma, kalka, fonetik/ortoqrafik adaptasiya, mədəni transfer və s.) sistemləşdirməkdir. Həm tarixi (məs. Osmanlı dövrü), həm də müasir kontakt nümunələrinə qısa istinadlar verilir. Rəqəmlənə bilən leksik transferdən fərqli olaraq, simvolların integrasiyası çoxşaxəli semiotik proses olduğundan dil-mədəniyyət əlaqələrinin dərinliyini göstərir. Bu məqalədə ərəb, fars və türk dillərində simvolların integrasiyası, dillərarası keçid modelləri, semantik transformasiya və lingvokulturoloji şifrələnmə mexanizmləri geniş şəkildə təhlil edilir. Tədqiqat göstərir ki, ərəb mədəniyyətinin dini, fəlsəfi və poetik simvolları əvvəlcə fars mədəni məkanında dərinləşmiş, daha sonra türk dilinə, xüsusilə də Osmanlı ədəbi və idarəçilik sisteminə keçərək növbəti mərhələdə yeni funksional-semiotik məzmun qazanmışdır. Məqalədə üç dil arasında simvolik vahidlərin metaforik strukturu, konseptual çərçivəsi, rəmzi kodlaşdırma səviyyələri və mədəni identitetin formalaşmasındakı rolu araşdırılır. Ərəb, fars və türk dillərinin ədəbi-mədəni sistemlərində “səbr” və digər simvolların formalaşması, semantik inkişafı və lingvokulturoloji təzahürləri müqayisəli şəkildə araşdırılır. Tədqiqatın məqsədi “səbr” və digər anlayışların üç mədəniyyətin ortaq mənəvi dəyərlərinin necə daşıyıcısına çevrildiyini müəyyən etmək, simvolun həm dini-mistik düşüncə, həm də poetik-estetik ənənələrdəki rolunu müəyyən etməkdir. “Səbr” simvolu ərəb sufizminin klassik mənbələrində – xüsusilə əşəri və təsəvvüfi düşüncədə – ruhun möhkəmliyinin, nəfsin cıllanmasının və ilahi imtahanlara sədaqətlə tab gətirməyin əsas göstəricisi kimi təqdim edilir. Qəzali və Qüşeyri kimi düşünülənlərin əsərlərində səbr, həm mənəvi təkamülün başlanğıcı, həm də kamil insan mərtəbəsinə çatmağın şərti kimi təsvir edilir.

Açar sözlər: ərəb dili, fars dili, türk dili, simvol, lingvokulturologiya, semantika, dil kontaktı, semiotika

Zemfira Abbasova

Azerbaijan State Pedagogical University Doctor of
Philosophy in Philology
<https://orcid.org/0000-0001-2673-8634>
zema.abbasova.aliyeva@mail.ru

Integration of symbols and linguistcultural features in Arabic, Persian and Turkish languages

Abstract

The research analyzes how lexical, cultural and symbolic elements (symbols) formed in the Arabic language are integrated into other languages from theoretical-methodological and historical prisms. The goal is to systematize various integration mechanisms (lexical borrowing, calque, phonetic/orthographic adaptation, cultural transfer, etc.) by applying the semiotic and linguistic

framework of the concept of symbol. Brief references are given to both historical (e.g. Ottoman period) and modern contact examples. Unlike digitizable lexical transfer, symbol integration is a multifaceted semiotic process, thus showing the depth of languagecultural relations). This article extensively analyzes the integration of symbols, interlingual transition models, semantic transformation and linguocultural encoding mechanisms in Arabic, Persian and Turkish languages. The study shows that the religious, philosophical and poetic symbols of Arabic culture first deepened in the Persian cultural space, then passed into the Turkish language, especially the Ottoman literary and administrative system, and in the next stage acquired a new functional-semiotic content. The article examines the metaphorical structure, conceptual framework, symbolic coding levels and role of symbolic units in the formation of cultural identity among the three languages. Comparatively examines the formation, semantic development and linguocultural manifestations of “sabr-patience” and other symbols in the literary and cultural systems of Arabic, Persian and Turkish languages. The aim of the study is to determine how “sabr-patience” and other concepts became carriers of the common spiritual values of the three cultures, to determine the role of the symbol in both religious-mystical thought and poetic-aesthetic traditions. The symbol “sabr-patience” is presented in the classical sources of Arabic Sufism – especially in Ash’ari and Sufi thought – as the main indicator of the strength of the spirit, the refinement of the soul and the ability to faithfully withstand divine tests. In the works of thinkers such as Ghazali and Qusayri, patience is described as both the beginning of spiritual evolution and a condition for reaching the level of a perfect human being.

Keywords: *Arabic language, Persian language, Turkish language, symbol, linguoculturology, semantics, language contact, semiotics*

Giriş

Simvol anlayışı insanın mədəni şüurunda və dil sistemində xüsusi yer tutan kompleks kateqoriyadır. Simvollar yalnız obyektləri və anlayışları göstərmək üçün deyil, həm də müəyyən tarixi, dini, fəlsəfi, poetik, sosial və kulturoloji təcrübəni kodlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Bu baxımdan simvollar mədəniyyətin dil vasitəsilə obyektivləşən və ötürülən ən sabit elementlərindən biridir. Ərəb, fars və türk dilləri uzun müddət ərzində vahid mədəni-sivilizasiya çevrəsində mövcud olduqları üçün bu dillər arasında simvol sistemlərinin integrasiyası zəngin və çoxşaxəlidir. İslamın yayılması ilə ərəb dilinin dini, ideoloji və sakral funksiyası artaraq, ərəb mənşəli simvollar həm İranda, həm də Türk dünyasında dərin kulturoloji mənə qazanmışdır. Ərəb dilində formalaşmış simvolik konseptlər fars dilində mistik-estetik çalarlarla zənginləşmiş, türk dilində isə daha çox praktik-sosial və dini-etik dimensiyada yeni funksiyalar əldə etmişdir (Thomason & Kaufman, 1988, s.98). Tədqiqatın məqsədi ərəb simvollarının fars və türk dillərinə integrasiyasının linqvokulturoloji aspektlərini müəyyənləşdirmək, integrasiya mexanizmlərini təhlil etmək və simvol sistemlərinin hər üç dildə aldığı fərqli semantik və kulturoloji çalarlarını araşdırmaqdır. Ərəb, fars və türk dilləri tarix boyunca ortaq dini-mədəni məkanın formalaşmasında paralel, qarşılıqlı və çoxqatlı şəkildə iştirak etmişdir. Bu dillər arasında leksik və morfoloji alınmalar çox araşdırılsa da, simvolik sistemlərin integrasiyası komparativ dilçilik və linqvo-kulturologiyanın son dövrlərdə nəzərə aldığı əsas istiqamətlərdən biridir (Weinreich, 1953, s. 41). Simvol təkcə dil vahidi deyil – o, kollektiv şüurun kodlaşmış formasıdır. Buna görə ərəb simvollarının fars və türk dillərinə keçidi həm dilin struktur səviyyələrini, həm də mədəniyyətin dərin qatlarını dəyişdirmişdir. Bu məqalədə simvol dil, mədəniyyət və düşüncə triadasının birləşdirici komponenti kimi araşdırılır.

Peirceyə görə simvol “konvensiyanın yaratdığı mənə işarəsi” (Peirce, 1958, s. 102), semiotikanın elmi paradigması hesab olunur. Bu baxımdan ərəb-fars-türk dillərində simvol integrasiyası kulturoloji konvensiyaların miqrasiya prosesidir. Barthes isə simvolu “mədəniyyətin ikinci dərəcəli mənə sistemi” (Barthes, 1964, s. 89) adlandırır.

“Ərəb dilinin İslam mədəniyyəti ilə uzun tarixi əlaqəsi, ərəb dilinə məxsus rəmzi ehtiyatın başqa dillərə ötürülməsinə zəmin yaratmışdır. Bu prosesləri şərh etmək üçün həm semiotik nəzəriyyələr, həm də kontakt-lingvistika alətləri tələb olunur (Saussure, 1916; Peirce, 1931–1958).

Roland Barthes və Umberto Eco kimi tədqiqatçılar semiotikanın mədəni-tarixi rolunu göstərmiş, simvolların yalnız dil səthində deyil, mədəni praktikaların bütövlüyündə anlaşıldığını vurğulamışlar (Barthes, 1964; Eco, 1976).

Bu yanaşma dildəki simvolun arxasındakı mədəni kod və tarixi-mifoloji mexanizmləri öyrənir. Thomason & Kaufman dillər arasında “zəncirvari borclanma modeli”nin xüsusilə Şərq dilləri üçün səciyyəvi olduğunu göstərir: Ərəb → Fars → Türk mədəniyyətində simvolların əsası Qurani-Kərim və hədislərdə işlənən rəmzlərdir:

Nur (نور) – ilahi hikmət, maarif, zahiri və batini aydınlıq

النور في التصوف يُعدّ رمزاً للهداية الداخلية وكشف الحقيقة (Nur sufilikdə daxili hidayət və həqiqətin açılmasının simvolu sayılır) (Ibn ‘Arabi, 1999, s. 112).

Qəlb simvolu (قلب) – mənəvi bilik mərkəzi. Ərəbcə: القلب عند المتصوفة مرآة تعكس صفاء الروح (Ruh saflığını əks etdirən aynadır) (Al-Qushayri, 2000, s. 41).

“Yol / Səfər” simvolu ərəbcə: يمثل الطريق في الأدب الصوفي رحلة السائر إلى الحق (Sufi ədəbiyyatında yol həqiqətə gedən mənəvi səfəri ifadə edir) (Al-Ghazali, 1997, s. 29).

“Su” simvolu ərəbcə: يرمز الماء في الثقافة العربية إلى الطهارة وتجديد الحياة (Su ərəb mədəniyyətində təmizlik və yenilənmə rəmzidir) (Ibn Manzur, 1984, s. 215).

“Gül” simvolu ərəbcə: الورد رمزٌ للجمال العابر والحب الروحي في الشعر العربي (Gül ərəb poyeziyasında sevgi və gözəllik simvoludur) (Al-Dinavvari, 2001, s. 93).

“Məcnun” simvolu ərəbcə: مجنونٌ يمثل العاشق الذي يفنى في حبه (Məcnun eşq yolunda fani olan aşiqin simvoludur) (Ibn Qutaybah, 1983, s. 60).

Seyf (سيف) – güc, ədalət, igidlik

“Səbr” simvolu (صبر) – ruhani təkamül vasitəsi- Nümunə: يُعدّ الصبر في التراث الصوفي رمزاً لثبات القلب (Səbr sufi ənənəsində imtahan qarşısında qəlbin möhkəmliyini və ruhun gücünü bildirən bir simvoldur) (Al-Ghazali, 1997, s. 54).

Ərəb poeziyası (İmru-l-Qays, Zuheyr, Nəbiga Zübyanı) simvolik obrazlarla zəngindir:

Bu simvollar fars və türk dillərində dəyişən semantik çalarları ilə fərqlənir:

Səhra – insan taleyi, sərgərdanlıq;

Duman – könül qarışıqlığı;

Göyərçin – sevgi məktubu daşıyan xəbərçi.

Fars poeziyasında ərəb mənşəli simvollar yüksək poetik simvolizmə çevrilmişdir:

“Nur” farsca – artıq ilahi eşq, məhəbbət işığı mənasında (Hafiz, Saadi): نور، در اندیشه‌ی عارفان (Nur ariflər düşüncəsində ilahi eşqin təcəlli rəmzidir) (Suhrawardi, 2002, s. 57). Məsələn: Hafiz: “Dil be nur-e mürşid o murğ-e səfəri rast şod” — burada “nur” yalnız İslam simvolu deyil, həm də mistik maariflənmədir.

“Qəlb” – Allahın təcəlli etdiyi məkan Farsca: دل، در شعر عرفانی، جایگاه حقیقت و آینه راز است (Rumi, 1998, s. 66).

“Səbr” simvolu farsca – eşq əzabının şərti: صبر، در عرفان ایرانی، نماد پایداری عاشق و گذر از آزمونهای (Səbr İran arifliyində aşiqin dözümlü və həqiqət yolunun sınaqlarından keçməsi mənasında işlənən simvoldur) (Attar, 2004, s. 121).

“Leyl” və “Nəhar” – ilahi hikmətin gizli və aşkar mərhələləri

Bir çox ərəb rəmzləri fars ədəbi-fəlsəfi diskursunda yeni konseptual dərinlik qazanmışdır:

“Ümmət” → “milli-mənəvi birlik”;

“Hikmət” → geniş fəlsəfi məzmun;

“Qəlb aynası” → sufi metaforası.

Türk dilinə ərəb-fars simvolları üç əsas mərhələ ilə daxil olmuşdur:

1. Səlcuq dövrü – fars vasitəçiliyi ilə dini və fəlsəfi terminlər.

2. Osmanlı dövrü – birbaşa ərəb mənşəli rəmzlər + fars poetik sistemi.

3. XX əsrə qədər – ərəb-fars simvollarının türk mədəni kimliyini formalaşdırması.

Yunus Əmrə, Füzuli, Nəsimi kimi şairlərdə ərəb və fars simvolları milli koloriti ilə yenidən doğulur.

Füzulinin əsərlərində simvollar:

“Aşiq” – ərəb mənşəli, lakin türk poeziyasında məhəbbətin ən ali forması;

“Qəlb” – sevgi mərkəzi, eşqin təcəlli etdiyi yer. Türkçə: Qəlb, Türk sufizmində insanın manevi mahiyyətini daşıyan müqəddəs simvoldur (Köprülü, 2011, s. 102).

“Məcnun” – ərəb mənşəli obraz, türk dünyasında ümumi sevgi arxetipinə çevrilib. Məcnun, Türk ədəbiyyatında idealist aşiq arxetipi kimi qəbul olunur (Banarlı, 2014, s. 49).

Nəsiminin dilində ərəb mənşəli simvollar – “haqq”, “can”, “nur” və s. hürufi sistemində tamamilə yeni linqvokulturoloji məzmun yaradır.

Gül– Türk ədəbiyyatında həm məhəbbətin, həm də ilahi gözəlliyin simvolu kimi işlədilir (İnal, 2018, s. 77). Su, Türk mifologiyasında yaradılışın başlanğıcını bildirən simvolik ünsürdür (Kalafat, 2010, s. 34).

Yol – Türk edebiyatında insanın özünü kəşf prosesini ifadə edən simvol kimi işlədilir (Çetin, 2016, s. 58).

“Səbr” simvolu–Səbr, türk sufizmi ənənəsində insanın nəfsi ilə mübarizəsini və mənəvi kamilliyə yüksəlişini göstərən əsas simvollarından biri sayılır (Köprülü, 2011, s. 143).

Simvolçuluq yalnız ədəbi cərəyan və ya estetik istiqamət deyil, o mədəniyyətlərarası anlaşmanın dərin qatlarını əks etdirən semiotik sistemdir. Multikultural kontekstdə simvollar müxtəlif xalqların dünyagörüşünü, dini-mifoloji təsəvvürlərini, dəyərlərini və kollektiv yaddaşını daşıyan universal ünsiyyət kodları kimi çıxış edir. Bu baxımdan simvolçuluq multikultural dəyərlərin formalaşmasında və mədəni harmoniyanın təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Simvol mahiyyət etibarilə, mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Bir dil və ya etnos üçün müqəddəs olan simvol, başqa bir mədəniyyətdə fərqli mənə qazansa da, ümumi mənəvi bağlayıcı funksionu qoruyur. Məsələn: Günəş – türklərdə dirilik və Tanrı nuru; farslarda ziya və rəncbərliliyin simvolu; ərəblərdə ilahi nizamın təcəllisidir.

Su — bir çox mədəniyyətdə təmizlənmə və həyatın başlanğıcı hesab olunur. Bu kimi ortaq simvollar müxtəlif mədəniyyətlər arasında anlaşma körpüsü yaradır. *Universal mənaların ötürülməsi.* Simvollar müxtəlif mədəniyyətlərdə fərqli formalarda təzahür etsə də, onların dərin strukturları oxşardır. Bu oxşarlıq fərqli xalqlar arasında ortaq mənəvi məkan yaradır və multikultural dəyərləri möhkəmləndirir. Bir çox hallarda simvol müxtəlif xalqlarda oxşar arxetipik təməllərə əsaslanır. Bu, mədəni konfliktlərin yumşaldılmasına və tolerantlıq prinsiplərinin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Dünyanın bir çox mədəniyyətində təkrarlanan simvolik arxetiplər (ana, yol, işıq, su, səfər, ağac və s.) multikultural birliyin ən güclü göstəricilərindəndir. Bu arxetiplər müxtəlif dillərdə fərqli adlansa da, mahiyyətcə eyni ideyanı daşıyır. Şərq mədəniyyətində “nur”, “qəlb”, “eşq”, “hikmət” kimi rəmzlər ərəb, fars və türk ədəbi düşüncəsində müxtəlif çalarlar qazansa da, ümumi metafizik dəyəri dəyişmir. Bu, simvolçuluğun multikultural bağlayıcı funksionunu gücləndirir. Fərqli etnik-mədəni ənənələr bir çox hallarda simvolik dillə danışır. Məsələn: Azərbaycan ədəbiyyatında pərvanə - şam simvolu; fars ədəbiyyatında eşq - məcnun arxetipi; ərəb ədəbiyyatında nur və hidayət rəmzləri kimi qəbul olunur.

Bu simvollar bir-birini zənginləşdirərək geniş multikultural estetik məkan yaradır. Simvollar bir xalqın emosional-mənəvi dünyasını digər xalqlara anlatmaq üçün vasitə yaradır. Bu multikultural cəmiyyətlərdə empatiyanın, qarşılıqlı anlayışın və hörmətin güclənməsinə səbəb olur. Simvollar müxtəlif etnik qrupların ortaq dəyərlər sistemində integrasiyasını asanlaşdırır. Xüsusilə, dini və milli bayramlarda, rituallarda və ədəbi dilin formalaşmasında simvolların birləşdirici rolu böyükdür. *Tolerantlıq mühitinin gücləndirilməsi.* Simvolik dünyagörüşü mədəni müxtəlifliyin təbii və dəyərli olduğunu göstərir, stereotiplərin aradan qalxmasına imkan yaradır. Multikultural cəmiyyətlərdə kimlik – müxtəlif mədəni qatların harmoniyası əsasında formalaşır. Simvollar bu harmoniyanın tarixi yaddaşını, emosional məzmununu, estetik dəyərini kodlayan elementlərdir. Məsələn, Azərbaycan mədəniyyətində həm Türk arxetipləri, həm Fars poetik rəmzləri, həm də Ərəb dini simvolları mövcuddur — bu, bütövlükdə multikultural kimliyin zənginliyini göstərir.

Simvolçuluğun multikultural dəyərləri üç əsas istiqamətdə özünü göstərir:

1. Mədəniyyətlərarası dialoqu gücləndirməsi – simvollar dili universal edir, xalqları birləşdirir.
2. Tolerantlıq və anlayış yaratması – simvolik sistemlər fərqli inanc və düşüncə tərzlərini ortaq mənada birləşdirir.
3. Mədəni identiteti zənginləşdirməsi – müxtəlif simvolik qatların sintezi multikultural kimliyi möhkəmləndirir.

Nəticə

Nəticə olaraq, ərəb–fars–türk simvol integrasiyası - Şərq mədəniyyətinin vahid semiotik xəritəsini yaradan əsas mexanizmdir. Tədqiqat göstərir ki, ərəb dilində yaranmış simvolik sistem fars mədəniyyətində estetik və mistik dərinlik qazanmış, türkcə isə bu simvollar milli poetik dünyagörüşünü uyğun şəkildə yenidən qurmuşdur. Üç dil arasında simvol miqrasiyası təkcə dil faktoru deyil, həm də dini, mədəni, semiotik və fəlsəfi kompleksin formalaşma prosesidir. Simvolçuluq təkcə estetik sistem deyil; o, mədəniyyətlərin harmonik birliyini təmin edən, fərqli etnomədəni qrupları bir-birinə yaxınlaşdıran, dialoq və tolerantlığın dərin əsaslarını yaradan güclü multikultural platformadır.

Ədəbiyyat

1. Al-Dinawari, A. (2001). *Al-shi'r al-'arabi*. Dar al-Kutub.
2. Al-Ghazali, A. (1997). *Ihya' 'ulum al-din*. Dar al-Kutub al-'Ilmiyya.
3. Al-Qushayri, A. (2000). *Al-risala fi 'ilm al-tasawwuf*. Dar al-Kutub.
4. Attar, F. (2004). *Tadhkirat al-awliya*. Elmi Publications.
5. Banarlı, N. S. (2014). *Türk edebiyatı tarihi*. Kültür Yayınları.
6. Barthes, R. (1964). *Elements of semiology*. Éditions du Seuil.
7. Corbin, H. (1972). *En Islam iranien*. Gallimard.
8. Çetin, N. (2016). *Tasavvufi semboller*. Bilim Kitapları.
9. Füzuli. (1958). *Divan*. Azərnəşr.
10. Hafez. (1995). *Divan-e Hafez*. Amir Kabir.
11. Ibn 'Arabi. (1999). *Al-futuhāt al-makkiyya*. Dar al-Kutub.
12. Ibn 'Arabi, M. (1980). *Fusus al-hikam*. Dar al-Kutub.
13. Ibn Qutaybah. (1983). *Kitab al-shi'r wa al-shu'ara*. Dar al-Kutub.
14. Ibn Manzur. (1984). *Lisan al-'arab*. Dar al-Kutub.
15. İnal, M. (2018). *Türk divan şiirinde gül sembolü*. Edebiyat Yayınları.
16. Kalafat, Y. (2010). *Türk halk inançlarında su*. Kültür Araştırmaları.
17. Köprülü, M. F. (2011). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Türk Tarih Kurumu.
18. Nəimi, F. (1970). *Əsərlər*. Elm.
19. Nəsimi, İ. (1981). *Divan*. Yazıçı.
20. Nizami, G. (2005). *Leyli və Məcnun*. Elmi Publications.
21. Peirce, C. S. (1958). *Collected papers*. Harvard University Press.
22. Saadi. (1960). *Gülistan*. (Publisher not specified).
23. Rumi, J. (1998). *Masnavi-ye ma'navi*. Ketab Sara.
24. Saadi, S. (1997). *Gülistan*. Amir Kabir.
25. Shams, A. (2010). *Symbolism in Persian mystical poetry*. Tehran University Press.
26. Suhrawardi, S. (2002). *Hikmat al-ishraq*. Elmi Publications.
27. Thomason, S. G., & Kaufman, T. (1988). *Language contact*. University of California Press.
28. Weinreich, U. (1953). *Languages in contact*. Linguistic Circle of New York.

Daxil oldu: 20.10.2025

Qəbul edildi: 05.12.2025